

УДК:323(4-11)

© Ірина Бутирська
(м. Чернівці)**СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРАЇН ЦСЄ**

Ірина Бутирська. Соціальні аспекти політичної трансформації країн ЦСЄ. У статті проаналізовано динаміку соціального розвитку та алгоритм соціальної політики в країнах ЦСЄ на початковому етапі політичних і ринкових змін. Доведено, що зниження за короткий період рівнів доходів населення і високий рівень безробіття, представляли потенційно важливий фактор соціальної напруги, але в жодній з країн ЦСЄ не привели до порушення соціальної стабільності. Незважаючи на окремі страйки й інші форми громадянського протесту, країни ЦСЄ, які здійснювали трансформацію, завдяки збереженню і навіть розширенню системи соціального захисту змогли пройти важкий період лібералізації і стабілізації без серйозних політичних конфліктів. Соціальна політика сприяла здійсненню економічних реформ на їх перших, найважчих, з політичної точки зору, етапах.

Ключові слова: соціальна політика, країни ЦСЄ, політична і економічна трансформація, моделі соціальної політики, «шокова терапія».

Ірина Бутырская. Социальные аспекты политической трансформации стран ЦВЕ. В статье проанализирована динамика социального развития и алгоритм социальной политики в странах ЦВЕ на начальном этапе политических и рыночных изменений. Доказано, что снижение за короткий период уровней доходов и высокий уровень безработицы, представляли потенциально важный фактор социальной напряженности, но ни в одной из стран ЦВЕ не привели к нарушению социальной стабильности. Несмотря на отдельные забастовки и другие формы гражданского протеста, страны ЦВЕ, которые осуществляли трансформацию, благодаря сохранению и даже расширению системы социальной защиты смогли пройти трудный период либерализации и стабилизации без серьезных конфликтов. Социальная политика способствовала осуществлению экономических реформ на их первых, тяжелых, с политической точки зрения, этапах.

Ключевые слова: социальная политика, страны ЦВЕ, политическая и экономическая трансформация, модели социальной политики, «шоковая терапия».

Irina Butyrskaya. Social Aspects of the Political Transformation of the CEE. The article analyzes the dynamics of social development and social policy algorithm in CEE at the initial stage of political and market changes. Proved that the decrease in the short term income levels and high unemployment, represented a potentially important factor in social tension, but none of the CEE countries have not led to disruption of social stability. Despite sporadic strikes and other forms of civil protest, the CEE countries, who carried out the

transformation, by maintaining and even expanding social protection systems able to undergo a difficult period of liberalization and stabilization without major conflicts. Social policy has contributed to the implementation of economic reforms on their first, heavy, from a political perspective, stages.

Key words: social policy, the CEE countries, political and economic transformation, social policy model «shock therapy».

Постановка й актуальність дослідження. Серед сутнісного змісту найважливіших проблем суспільного розвитку завжди є соціальна складова. Це особливо характерно для тих проблем, з якими зіткнулися й які змушені були вирішувати країни ЦСЄ, що стали на шлях політичної трансформації суспільств і переходу до ринкової економіки. Кардинальні завдання політичної трансформації прямо пов'язані з рівнем вирішення завдань соціальної політики, які можна сформулювати наступним чином: підвищення життєвого рівня населення, усунення абсолютної бідності, зменшення надмірної майнової диференціації, повноцінне функціонування організацій соціальної сфери тощо. Соціальний розвиток значною мірою залежить від політичної ситуації й економічного зростання держави, а сама ситуація і зростання не в останню чергу залежать від платоспроможного попиту населення – важливої характеристики соціальної політики в державі.

Вимоги до соціальної політики різко зростають у періоди глибоких реформ, адже в цих умовах вона покликана пом'якшувати негативні соціальні явища і протиріччя, що неминуче виникають при проведенні реформ, і допомагати населенню адаптуватися до нових умов, сприяти збереженню у суспільстві настроїв на підтримку політичних і економічних реформ, зуміти, зрештою реалізувати на користь людині ті позитивні зрушення в політиці й економіці, до яких повинні привести реформи. Тож соціальна політика в суспільстві, яке трансформується, покликана вирішити цілий комплекс проблем, особливо складних, а іноді й суперечливих завдань, і від її результативності залежить дуже багато. Без перебільшення можна зауважити, що зміст соціальної політики й її результати значною мірою впливають на формування моделі суспільства, принципів його існування, умов життя кожної людини, не лише в даний момент, але й на віддалену перспективу.

Метою статті є дослідження соціальної політики держав ЦСЄ в перше посткомуністичне десятиліття, виявлення спільного й особливого в її розвитку.

З 1989 р., часу системних трансформацій у Центральній і Східній Європі (ЦСЄ), у посткомуністичних державах (Польща, Словаччина, Словенія,

Угорщина, Чехія) до кінця століття внутрішня політична ситуація значно стабілізувалася і було досягнуто відносно стійкого економічного зростання (у порівнянні з низьким рівнем періоду спаду). В інших державах регіону (Болгарія, Румунія, Югославія, Македонія й ін.) до кінця 90-х рр. все ще не вдалося подолати посилення тенденції до спаду економіки та подальшого витіснення цих країн на периферію світового господарства.

Останні дослідження і публікації. Соціальні аспекти політичної трансформації – явище комплексне і багатогранне, тож до цієї проблематики звертаються науковці в кожній з країн ЦСЄ: Л. Бокрош, К. Водічка, Й. Вечернік, Р. Вінтрова, Б. Мілановіч, В. Папава та ін. Крім політичних наук, ці проблеми розглядають з позицій державного управління, права, економіки, широко обговорюють вітчизняні і зарубіжні вчені. Серед українських науковців по даній проблемі опублікували праці Е. Лібанова, О. Скрипнюк, А. Крусян, Н. Хома, І. Ворчакова, а серед зарубіжних вчених – Н. Роуз, П. Тергайт, Е. Гідденс, Дж. Дженсон, О. Добровольська, Р. Грінберг, С. Федоров та ін. При цьому слід вказати, що у вітчизняній науковій думці соціальні аспекти політичної трансформації країн ЦСЄ висвітлені ще недостатньо.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1998 р. обсяг ВВП перевищив до трансформаційний (1989 р.) рівень лише у Польщі (118%) і наблизився до нього в Словенії, Чехії, Словаччині (95-100%). У Болгарії обсяг ВВП у 1998 р. склав 66% від рівня 1989 р., у Румунії – 78%. У 1997-1998 рр. темпи економічного розвитку в країнах сповільнилися, що свідчило про ослаблення тих імпульсів трансформації, які дали початковий поштовх економічному поживленню. Так, у 1997 р. ВВП п'яти найбільш реформованих країн виріс на 4,9%, у 1998 р. зростання склало лише 3,2%. Особливо відчутним зниження темпів зростання було в Польщі, в якій ВВП у 1998 р. зріс на 4,8 % у порівнянні з 6,8% в 1997 р., і в Чехії. Єдиною країною, що істотно прискорила темпи економічного розвитку, виявилася Угорщина, яка вийшла з економічної кризи в 1995-1996 рр. Найскладнішим залишалася економічне становище в Болгарії та Румунії.

Можна констатувати, що, попри певні досягнення, в розвитку ряду країн цього регіону очікування швидкого ефекту від ринкових реформ в економічній і соціальній сферах не виправдалися. Було

очевидно, що для більшості країн ЦСЄ адаптація до західних критеріїв ринкового господарства і подолання значного розриву в економічному розвитку щодо Західної Європи, – процес доволі тривалий. Глибокий економічний спад періоду реформ ще більше посилив цей розрив між країнами ЦСЄ і розвиненим Заходом (див. табл. 1, 2).

Таблиця 1

Валовий внутрішній продукт на душу населення в країнах ЦСЄ в порівнянні з деякими країнами ЄС у 1997 р. (у %, за паритетом купівельної спроможності валют)¹

Країна	Німеччина	Франція	Швеція	Іспанія	Греція	Середній рівень по 15 країнах ЄС
Болгарія	18,1	17,7	20,3	24,5	29,5	19
Польща	30,0	29,2	33,5	40,6	48,8	33
Румунія	20,1	19,6	22,5	27,3	32,8	23
Словаччина	36,8	35,9	41,2	49,9	60,0	43
Словенія	57,5	57,3	65,8	79,6	95,7	60
Угорщина	32,9	32,0	36,8	44,5	53,5	36
Чехія	53,4	52,0	59,8	72,4	87,0	55

Таблиця 2

Валовий внутрішній продукт на душу населення в країнах ЦСЄ в порівнянні з деякими країнами ЄС 1990 р. (у %, розрахунок за \$ США)²

Країна	Німеччина	Франція	Швеція	Великобританія	Середній рівень по Європі на загал
Болгарія	37,3	44,9	38,2	35,6	63
Польща	33,0	39,7	33,9	31,4	55
Румунія	30,5	36,6	31,3	29,0	51
Угорщина	40,0	48,2	41,1	38,2	67
Чехословаччина	48,7	58,5	50,0	46,4	82
Югославія	30,1	36,2	30,9	28,7	50

Визнаючи всю умовність даних, наведених у таблицях 1 і 2 (з урахуванням змін у території, особливостей валютних розрахунків тощо), можна все ж зробити висновок, що до кінця ХХ ст. країнам ЦСЄ не вдалося подолати величезного економічного розриву з розвиненим Заходом. Рівень ВВП на душу населення навіть у найбільш розвинених країнах ЦСЄ не перевершив рівня відсталих країн Європи – Іспанії та Греції. За оцінками, рівень життя в ЦСЄ загалом становив близько третини від середнього по ЄС.

Водночас для населення всіх країн ЦСЄ були характерні високі соціальні очікування, значною мірою спровоковані широкими соціальними програмами, які впроваджувалися в регіоні в 70-х рр. (хоч зусилля по реалізації цих програм виходили за межі економічних можливостей країн з відповідними негативними наслідками для їх економічного розвитку). Надії підживлювалися також порівнянням з життєвим рівнем найближчих сусідів. Неми-

нуче потрібно було подолати ейфорію щодо можливостей ринку вирішити в короткі терміни назрілі соціальні проблеми і забезпечити порівняльний із західними стандартами рівень добробуту населення. Реальні процеси формування нової моделі соціально-економічного розвитку в більшості країн ЦСЄ пішли дещо іншим шляхом, ніж це спочатку намічалось. Виникло багато непередбачених протиріч і труднощів. Проте, варто вказати, що ряд країн регіону продемонстрував значно менш хворобливе і суперечливе просування до мети системної трансформації, ніж це досі вдавалося країнам СНД, в т.ч. і Росії³.

Окремим країнам ЦСЄ (Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина та Словенія), які мали кращі вихідні умови, більш високий рівень підготовки й організації трансформаційного процесу, якості політичної й економічної еліти, вдалося значно швидше і без значних соціальних конфліктів пройти основні етапи лібералізації, приватизації й інституційних змін. Важливу роль у цьому зіграло управління соціальними процесами⁴. Спираючись на досягнуте, вже в кінці ХХ ст. країни ЦСЄ вирішували нові завдання, які виникали в ході проведення інституційних реформ, необхідних для розвитку їх соціально-політичних систем у напрямі зближення з системами країн ЄС.

У перші роки реформ у всіх країнах ЦСЄ відбулося зниження життєвого рівня і погіршення якості життя основної частини населення. Поява масового безробіття і розширення бідності, поглиблення майнової диференціації населення, підлив системи соціальних гарантій – характерні для всіх країн ЦСЄ, хоч у кожній з них був різний ступінь гостроти⁵. При цьому, наголосимо, що ступінь зниження життєвого рівня залежав переважно від досягнутого раніше рівня розвитку соціальної сфери та накопиченого запасу соціальної стійкості. У значно меншій мірі ступінь гостроти соціальних проблем залежав від обраної моделі трансформації («шокова терапія» чи «градуалізм») і особливостей державної соціальної політики⁶.

Стабілізуючими факторами на початковому етапі реформ стали: дрібне підприємництво; відтермінування тих елементів реформ, які найбільшою мірою торкалися інтересів широких верств населення (ця тактика отримала назву «селективного градуалізму»⁷) і створення соціальної «захисної сітки».

«Селективний градуалізм» щодо реформування державних підприємств і лібералізації споживчих цін мав на меті запобігання чи відстрочку соціальних витрат. Багато країн зберігали повністю чи частково контроль за цінами, наприклад, на ліки, деякі види продовольчих товарів, комунальні послуги та квартплату. Більшість країн відносно повільно рухалося також і шляхом приватизації та реструктурування великих державних підприємств, у т.ч. і

через побоювання високих соціальних витрат і політичного ризику швидкого зростання безробіття⁸. Так, у Чехії, попри далекосяжні і орієнтовані на ринок реформи, прийняття законодавства про банкрутство тричі відкладалося. Коли воно, зрештою, було прийняте, його впровадження знову відклали⁹.

Велике значення надавалося заходам соціально-го захисту (соціальної «захисної сітки») для того, щоб пом'якшити ті соціальні витрати, які вже виникли. У всіх країнах ЦСЄ на початку 90-х рр. прийняли соціальні закони, які визначали цілі, принципи та нормативи надання різних видів грошової та натуральної допомоги особам, які опинилися у складних умовах. Зокрема, були утворені спеціальні служби при місцевих органах влади для надання населенню підтримки у кризових ситуаціях, полегшення адаптації. Відбулося залучення альтернативних бюджетних і позабюджетних джерел фінансування соціальної допомоги (у т.ч. за рахунок доходів від приватизації й іноземної допомоги по соціальних програмах), впроваджувалися інші способи соціального захисту¹⁰.

Основні зусилля країни ЦСЄ зосередили на допомозі безробітним, особам похилого віку та сім'ям з дітьми. Між 1987-1988 та 1993-1994 рр. більшість країн збільшили частку соціальних витрат у ВВП на 2-4 %. Так, Угорщина і Польща витрачали на компенсаційні соціальні програми майже 1/5 ВВП¹¹. Втім, ці заходи лише частково пом'якшували ситуацію. Інфляція знижувала реальну вартість соціальних трансфертів. Крім того, більшість трансфертів було спрямовано на конкретні соціальні групи (пенсіонерів, сім'ї з дітьми), а не на бідних всередині цих груп. Відсутність адресності соціальних програм робило їх малоефективними у вирішенні завдання скорочення бідності.

Таблиця 3

Динаміка реальної заробітної плати (у % до попереднього року)¹²

Країна	1990	1993	1995	1996	1997	1998
Болгарія	94	92	93	81	82	125
Польща	66	97	103	106	107	105
Румунія	95	83	103	109	77	104
Словаччина	95	98	104	107	107	103
Словенія	74	111	104	105	103	102
Угорщина	96	96	88	95	105	104
Чехія	95	104	109	109	102	99

Починаючи з 1993-1994 рр., у країнах ЦСЄ відновилося економічне зростання. Відчутно поліпилися соціальні показники, а насамперед динаміка реальної заробітної плати (див. табл. 3), скорочувалося безробіття, помітно покращилися демографічні показники, інші соціальні індикатори (див. табл. 4). Втім, гострота соціальних проблем серед населення не знижувалась. Більше того, на перший погляд, складалася парадоксальна ситуація: економічний стан поліпшувався, а ставлення населення до реформ та політичний клімат у суспільствах

змінювався в протилежному напрямі, у бік посилення напруженості¹³.

Таблиця 4

Коефіцієнт охоплення загальною середньою і вищою освітою¹⁴

Країна	Коефіцієнт охоплення загальною середньою освітою (% населення у віці 18-22 років)		Коефіцієнт охоплення вищою освітою (% населення у віці 18-22 років)	
	1989	1997	1989	1997
Болгарія	30,7	30,6	16,4	27,1
Польща	21,0	31,9	11,6	20,6
Румунія	3,8	20,6	8,8	18,7
Словаччина	15,6	21,5	13,2	17,6
Словенія	19,5*	21,4**	18,2	25,7**
Угорщина	19,7	23,6	13,9	23,8
Чехія	15,9	18,8**	12,7	17,3

Примітки: * – 1993 р.; ** – 1996 р.

Вважаємо, що соціальна ситуація в ЦСЄ у кінці ХХ ст. визначалася наступними різними за своїм характером обставинами. По-перше, спільна мета, яка об'єднувала суспільство – боротьба з «комунізмом», з минулим ладом, заради якої населення було готове тимчасово терпіти погіршення своїх життєвих умов – втратила своє значення. Водночас зникла ейфорія щодо можливостей ринку вирішити в короткі терміни назрілі соціальні проблеми і забезпечити порівняльний із західними стандартами рівень добробуту людей.

По-друге, відбулося драматичне збільшення диференціації доходів у поєднанні з ослабленням перерозподільних можливостей держави. В умовах поглиблення диференціації особливо гострою стала проблема бідності. У недавньому минулому безкоштовна освіта, професійна підготовка та охорона здоров'я були доступними практично всім; гарантувалося (хоча і скромне) забезпечення в старості. Існувала малозабезпеченість, але низький життєвий рівень окремих соціальних груп не означав загрози появи верств, які втрачають соціальні зв'язки з суспільством, нездатних знову включитися у виробничий процес і суспільне життя. В останні роки ХХ ст. така загроза реально існувала¹⁵.

Масштаби бідності в країнах ЦСЄ важко оцінити через різні підходи до критеріїв її оцінки у кожній з розглянутих країн. Якщо використовувати в якості риси (межі) бідності критерій, який застосовують для порівнянь у міжнародній практиці – дохід \$ 4 на день чи \$ 120 на місяць і врахувати купівельну спроможність валют для кожної країни, то на основі даних бюджетів домашніх господарств виходить, що частка населення з доходами нижчими межі бідності збільшилася в Болгарії з 2% у 1989 р. до 15% в середині 90-х рр.; у Польщі – з 6% в 1987-1988 рр. до 20%; в Угорщині – відповідно з 1 до 4%; у Румунії – з 6% у 1989 р. до 59%. У Словаччині, Словенії та Чехії в 1987-1988 рр. не було

населення з доходами нижчими цього рівня, в середині 90-х рр. його частка не перевищувала 1%¹⁶.

Раніше в країнах ЦСЄ широко використовувалися в якості риси бідності – як деякого «бажаного» мінімуму – т.зв. соціальний мінімум (величина, подібна до «мінімального споживчого бюджету», який розраховувався в колишньому СРСР), цей показник публікували і використовували для визначення чисельності бідних, хоча ні в одній з країн не ставилося практичне завдання забезпечити всьому населенню дохід вище цієї величини. За оцінкою Б. Мілановича, величина соціального мінімуму за паритетом купівельної спроможності валют варіювала по країнах в межах від \$ 170 до 300¹⁷.

По-третє, оскільки економічне зростання, яке знову відновилося, не було стійким, в кінці століття особливою нерівномірністю відрізнялася і динаміка основних індикаторів добробуту. Майже всі країни в 1995-1997 рр. відчували помітне зниження рівня доходів. Так, в Угорщині це сталося в 1995-1997 рр. – реальна заробітна плата скоротилася у 1995 р. на 12%, у 1996 р. – на 5%, зростання відновилося лише в 1997 р.¹⁸ У цілому реальні доходи на одного зайнятого склали лише приблизно 80% від рівня 1989-1990 рр.

У Чеській Республіці в 1997 р. були прийняті заходи по жорсткому регулюванню заробітної плати за допомогою заходів податкової, монетарної та адміністративної політики (аж до заморожування заробітної плати в бюджетних установах), у результаті, в 1997 р. її приріст знизився до 2,3% (проти 9% у 1997 р.). У 1998 р. реальна заробітна плата скоротилася на 4% – це найнижчий показник з 1991 р. Істотне зниження темпів зростання заробітної плати розглядалося ключовою умовою стабілізації і відновлення економічної збалансованості. Так, за період трансформації чисті грошові доходи населення Чеської Республіки у порівняльних цінах знизилися на 10%¹⁹. Найвищими були темпи зростання доходів населення у Словенії. У 1992-1996 рр. зріс обсяг виплачуваної заробітної плати (нетто) на 29%, а з урахуванням соціальних трансфертів та інших виплат доходи населення за п'ять років зросли на 44% при зростанні ВВП на 15%. Уже в 1997 р. довелося знизити темпи приросту реальної заробітної плати в порівнянні з 1996 р. з 5 до 3%, а в 1998 р. – до 1%²⁰.

У Польщі, де поступальне зростання доходів не переривалося і в роки економічної кризи, в кінці 90-х рр. через «перегрів економіки» також стояло завдання обмеження платоспроможного попиту. Спроби його обмеження шляхом підвищення ціни споживчого кредиту, як це робилося в 1996-1997 рр., помітних результатів не принесли. Тож польський уряд був змушений навіть вжити деяких заходів до замороження чи й зниження темпів зростання реальних доходів.

Найважче відбувалося скорочення доходів населення в Болгарії та Румунії. У Болгарії, економіка якої з 1996 р. до першої половини 1998 р. перебувала в глибокій кризі, в 1996 р. реальні доходи населення знизилися на 21%, зниження тривало також у 1997 р. і лише в 1998 р. намітилося деяке їх зростання. У 1998 р. реальна заробітна плата була на 58% нижчою, ніж в дотрансформаційному 1989 р., а реальна пенсія – на 69%. У Румунії в 1997 р. реальна заробітна плата знизилася майже на 25%, в 1988 р. – ще на 10%. У 1998 р. рівень реальної заробітної плати перевищив рівень 1989 р. лише в Чеській Республіці (102%) і наблизився до цього рівня в Словацькій Республіці (91%), Угорщині (92%) та Польщі (87%)²¹.

Висновки. Таким чином, аналіз динаміки соціального розвитку та алгоритм соціальної політики в країнах ЦСЄ на різних етапах політичних і ринкових змін дозволяють зробити наступні висновки. По-перше, зниження за короткий період рівнів доходів населення і високий рівень безробіття, представляли потенційно важливий фактор соціальної напруги, але в жодній з країн ЦСЄ не привели на початку реформ до порушення соціальної стабільності. Незважаючи на окремі страйки й інші форми громадського протесту, країни ЦСЄ, які здійснювали трансформацію, завдяки збереженню і навіть розширенню системи соціального захисту змогли пройти важкий період лібералізації і стабілізації без серйозних політичних конфліктів. Соціальна політика сприяла здійсненню економічних реформ на їх перших, найважчих, з політичної точки зору, етапах. Вважаємо слушним висновок німецьких учених О. Шольца і Х. Томанна про те, що в умовах перехідного періоду, з точки зору перспектив розвитку, інститути соціальної політики здатні бути «продуктивними», забезпечувати необхідну політичну підтримку економічним реформам²². Ця особливість соціальної політики в умовах змін, на думку вчених, ставить під сумнів тезу про те, що справедливість (рівність) завжди має свою ціну чи ефективність, тобто представляє вирахування з неї²³.

По-друге, динаміка економічного зростання, що реально склалася в ході ринкових перетворень, не дозволяла зберегти систему соціальних гарантій, яка сформувалася в роки соціалізму і в основному підтримувалася на початку трансформації. Значний бюджетний дефіцит, що виник, змусив практично всі країни регіону приступити до реформування соціальної «захисної сітки». Ця реформа вирішила два завдання: подолання фінансової неспроможності чинної системи і спрямування її на соціально вразливі верстви населення. У більшості країн відбулося зниження стандартів, які раніше гарантувала держава: не лише кількість і величина різних засобів, а й офіційна межа бідності. Відбувся перехід від вищих (соціальний і прожитковий мінімуми)

до нижчих (базовий мінімальний дохід у Болгарії, мінімальні пенсії в Угорщині і Польщі) умов надання соціальної підтримки. В Угорщині в 1994 р. розробили концепцію мінімальних соціальних гарантій – «пакет Бокроша»: скорочення числа і зниження рівня соціальних виплат (зняття універсальної допомоги на дітей, введення часткової оплати за навчання у вузах тощо); перехід від суб'єктного права при наданні допомоги до принципу зубожіння і від зубожіння соціальної групи – до зубожіння індивіда; у підвищенні ролі місцевого самоврядування, яке активізувало особистість, сім'ю та партнерство державних, громадських організацій, т.зв. муніципалізація соціальної політики, її зміщення по ієрархії управління вниз – на рівень місцевих органів влади та місцевого самоврядування²⁴.

Чеські політики відзначали, що в країні на початковому етапі реформ була реалізована найдорожча у фінансовому відношенні за весь повоєнний час соціальна програма. Згодом, у 1996-1997 рр. у Чехії були прийняті соціальні закони, які передбачали перехід до адресної системи надання допомоги і принципу затребування, скорочення ролі держави та перенесення відповідальності на місцеві органи влади, посилення ролі гуманітарних, церковних, громадянських і приватних суб'єктів у наданні соціальної допомоги. По суті, ці напрями стали загальними для всіх країн з перехідними економіками, які здійснювали реформування системи соціальних трансфертів.

По-третє, економічне зростання, скорочення безробіття, підвищення реальної заробітної плати відбувалися на базі розвитку приватного сектора. У цих умовах вирішення соціальних проблем вимагало інших, ніж діяли, методів і нової ролі та форм державної соціальної політики. Тож системні соціальні реформи в соціальній сфері стали об'єктивною необхідністю.

¹ World Development Report 1997-1998. Knowledge for Development. The World Bank, Oxford University Press. – Washington : D.C., USA, 1999. – P. 190-191.

² Derek Y. Aldcroft and Steven Morewood. Economic Change in Eastern Europe since 1918. – Great Britain : Edward Elgar, 1995. – P. 84.

³ Papava V. The Role of the State in the Modern Economic System // Problems of Economic Transition. – 1994. – Vol. 37. – № 5. – P. 39-40.

⁴ Волновые процессы в общественном развитии. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского университета, 1993. – С. 52.

⁵ Уроки социально-экономических преобразований в странах Центральной и Восточной Европы: Науч. докл. / Подгот. под руководством и ред. акад. О.Т. Богомолова. – М. : Изд-во «Российский экономический журнал», 1996. – С. 18-21.

⁶ Моделі ринкової трансформації – Градуалізм та шокова терапія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://myrefs.org.ua/index.php?view=article&id=1694&titles=%D0>.

⁷ Transforming Post-Communist Political Economies / Ed. By N. Nelson, Ch. Tilly L. Walker. – Washington: National Academy Press, 1999. – P. 249.

⁸ Глинкіна С. О трансформации экономической системы в странах Центральной и Восточной Европы / С. Глинкіна // Общество и экономика. – 2002. – №5. – С. 17.

⁹ Vodička K. Dělení Československa. Desetletpoté... / Karel Vodička. – Praha : Volvox Globator, 2003. – S. 203.

¹⁰ Vintrová R. Reálná a nominální konvergence v zemích středoevropské pětky / R. Vintrová // Politická ekonomie. – 2007. – Vol. 55. – № 2. – S. 209.

¹¹ Večerník J. Přístupy k transformaci a sociální reforma v České republice / J. Večerník // Forum sociální politiky. – 2007. – №1. – S. 7-8.

¹² Nations in Transit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org /temp latc.cfm?page=17>.

¹³ Sociální politika v Evropské unii. Business-Info.cz: Oficiální portál pro podnikání a export [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/politiky-eu/sociální-politika-v-evropskeunii/1000521/1926>.

¹⁴ Milanovich B. Income Inequality and Poverty During the Transition from Planned to Market Economy / Branko Milanovich. – Washington : The World Bank, 1999. – P. 70.

¹⁵ Гринберг Р. Результаты экономических реформ в постсоциалистических странах / Р. Грин-

берг // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – №3. – С. 22-23.

¹⁶ Milanovich B. Income Inequality and Poverty During the Transition from Planned to Market Economy / Branko Milanovich. – Washington : The World Bank, 1999. – P. 65, 68-69.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Итоги социально-экономического развития стран Центрально-Восточной Европы в 1997-1998 гг. – М. : ИМЭПИ РАН, 1999. – С. 7, 21, 36, 42-43, 48-49.

¹⁹ Statistická ročenka České republiky. 1998. – Praha, 1999. – S. 117.

²⁰ Republika Slovenija. Ministrstvo za delo, družino, socialne zabeve in inake možnosti. Zakonodaja in dokumenti / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.mdds.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/veljavni_predpisi/ Sistem denarnih pomoči Slovenija.

²¹ Итоги социально-экономического развития стран Центрально-Восточной Европы в 1997-1998 гг. – М. : ИМЭПИРАН, 1999. – С. 55, 76, 79, 98, 112.

²² Welfare States in Transition: East and West / Ed. by Collier, H. Roggemann, O. Scholz and H. Tömmann. – Great Britain : Macmillan Press LTD, 1999. – P. 96.

²³ Ibidem. – P. 93.

²⁴ Bokros L. Bánya elvtársat meg akarják ölni / Lajos Bokros [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fn.hir24.hu/nagyinterju/2013/04/20/bokros-lajos-bastya-elvtarsat-meg-akarjak-olni/?action=PrintPage>.